

GUÐRÚN BJÖRK GUÐSTEINSDÓTTIR

Syndauppgjör í skáldsögunni *Ég man þig* eftir Yrsu Sigurðardóttur

Inngangur

Þegar Yrsa Sigurðardóttir tók við Blóðdropanum, glæpasagnaverðlaunum Hins íslenska glæpafélags, fyrir skáldsöguna *Ég man þig* sumarið 2011, sagði hún vinsældir bókarinnar hafa komið sér skemmtilega á óvart því hún hefði skrifað hana hálfpartinn fyrir sjálfa sig og ekki vænst þess að hún félli í góðan jarðveg. Hún bætti við: „Það er bara holl áminning um að maður á að taka mark á sinni innri rödd en ekki láta ímyndaðar væntingar annarra ráða för við skriftirnar“.¹ Bókin var sjötta glæpasaga Yrsu þegar hún kom út árið 2010 og hefur notið fádæma vinsælda, bæði hér á landi og út um heim. Hún hefur verið þýdd á minnst annan tug tungumála – til dæmis á albönsku á síðasta ári – auk þess sem kvikmyndaaðlögun af bókinni var frumsýnd árið 2017. Í byrjun febrúar árið 2015, heilum fimm árum eftir að verkið kom fyrst út, var sagan í sjöunda sæti yfir mest seldu kiljurnar á íslensku.² Í apríl 2020 valdi Kolbrún Bergþórsdóttir *Ég man þig* sem bestu bók Yrsu frá upphafi.³

Úlfhildur Dagsdóttir tók fagnandi þessu verki sem hún hikaði ekki við að líta á sem frábært framlag til hrollvekjunnar. Hún bendir á að Yrsa nýti

margskonar efni, allt frá þjóðsögum til nútímahrollvekjna. Þjóðsagnastefin birtast í hinum ýmsu merkjum um reimleika og af tilvísunum til nýrra efnis má nefna þekktar draugahússögur eins og *The Haunting of Hill House* eftir Shirley Jackson (1959), sem var innblástur sögu Stephen King, *The Shining* (1977).⁴

¹ „Blóðdropinn rann til Yrsu“, *Fréttablaðið* 22. júní 2011, bls. 20.

² „Bóksala 28. jan.–3. feb.“, *Morgunblaðið* 8. feb. 2015, bls. 59.

³ „Það besta frá þríeykinu“, *Fréttablaðið* 3. apríl 2020, bls. 20.

⁴ Úlfhildur Dagsdóttir, „*Ég man þig* ... Kannski reimt um nætur“, *Bókmenntavefur*.

Úlfhildur nefnir ýmis stílbrögð hrollvekjunnar sem Yrsa beitir listilega og bætir við: „[a]f einhverjum ástæðum hafa sögur af þessu tagi ekki átt upp á pallborðið í íslenskum skáldskap, þrátt fyrir okkar auðuga þjóðsagnaarf og fullkomið umhverfi fyrir fjölskrúðug myrkraverk”.⁵

Hrollvekjur hafa iðulega brugðist við eða kallað eftir samfélagslegu uppgjöri að afloknum umrótstímum. Sem dæmi má nefna smásögu Shirley Jackson „The Lottery“ sem er sálfræðihrollvekja um endalausar og óskiljanlegar mannfórnir sem hún skrifaði í kjölfar seinni heimsstyrjaldar og hefur verið skilin á fjölmarga vegu. Vampírúsögur hafa túlkað undirokun og endurheimt valds nýlendna og undirskipaðra samfélagshópa. Draugasagan hefur svo reynst sérlega hentug til að takast á við úppgerðar syndir, eins og í sögulegri skáldsögu Toni Morrison *Ástkær* (*Beloved*, 1987), sem tók á afleiðingum þrælահalds að aflokinni borgarastyrjöld á seinni hluta 19. aldar í BNA⁶. Ótal fleiri dæmi mætti nefna, en hér verður skáldsagan *Ég man þig* í fyrirrúmi. Yrsa skilgreindi hana sem hreinræktaða draugasögu í viðtali við John Tucker.⁷

Skáldsagan gerist á tveimur tímasviðum, í kringum miðja síðustu öld og á fyrsta áratug 21. aldar. Flestir sem uxu úr grasi á sögutíma fortíðar-sviðs bókarinnar bera kennsl á titilinn sem seinni hlutann af tryggðarheitinu „Mundu mig – ég man þig“ sem var vinsælt meðal stúlkna og má finna víða í minningabókum frá seinni hluta síðustu aldar. Heitið „ég man þig“ tekur þó á sig öllu meira ógnandi mynd í sögu Yrsu og verður að ávarpi draugs sem er ötull við að knýja á þá sem hann telur eiga úppgerðar syndir.

Fyrsti áratugur þessarar aldar var tími mikilla umbrota og uppgjörs

Reykjavík Bókmenntaborg UNESCO, nóv. 2010, sótt 27. feb. 2020 af <https://www.bokmenntaborgin.is/umfjollun/eg-man-thig>. Sjá einnig Auður Aðalsteinsdóttir, „Draugar fortíðar“, *Spássían* 2: 3/2011, bls. 14.

⁵ Úlfhildur Dagsdóttir, „*Ég man þig* ... Kannski reimt um nætur“.

⁶ Sjá t.d. Darryl Hattenhauer, „The Lottery or, The Adventures of James Harris“, *Shirley Jackson's American Gothic*, Albany: State University of New York Press, 2003, bls. 29–48. Sjá greinar um draugagang í breskri nýlenduarfleifð í kafla III í safnríti sem Catherine Spooner og Emma McEvoy ritstýra, *The Routledge Companion to the Gothic*, Routledge, 2007, en m.a. er fjallað um afturgönguna *Ástkæru* (*Beloved*) og þrælահald í kafla eftir Teresa A. Goddu, „American Gothic“, bls. 63–72. Tengslin á milli margvíslegrar undirskipunar kvenna og/eða viðleitni til að rísa gegn henni er umfjöllunarefni flestra kaflanna í bók Avril Horner og Sue Zlosnik, *Women and the Gothic*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2016. Sem dæmi má nefna Rebecca Munford, „Spectral Femininity“, bls. 120–134, Gina Wisker, „Female Vampirism“, bls. 150–166 og Ardel Haefele-Thomas, „Queering the Female Gothic“, bls. 169–183.

⁷ Yrsa Sigurðardóttir, „An Interview with Yrsa Sigurðardóttir by John Tucker“, *Scandinavian-Canadian Studies* 22/2015, bls. 134–144, hér bls. 138.

og í skáldsögunni stefnir Yrsa saman nokkrum málefnum sem brunnu á landsmönnum um og eftir aldamótin. Vitundarvakning varð um orsakir og afleiðingar eineltis eða áreitiss í skóla, á vinnustað og heimili undir lok tuttugustu aldar og fór vaxandi, ásamt auknum markvissum aðgerðum og verkferlum á nýrri öld.⁸ Árið 2000 var þúsund ára kristni minnst margvíslega og til dæmis kannaði Gallup haustið 1999 hvaða dyggðir Íslendingar teldu mikilvægastar.⁹ Þær voru svo kynntar í máli og myndlist á kristnitökuháttíðinni á Þingvöllum en *Tímarit máls og menningar* fékk valda rithöfunda til að fjalla um dyggðirnar sjö sem höfðu skorað hæst.¹⁰ Bjartsýni Íslendinga dafnaði með veldisvexti hagkerfisins og umsvifum fjármálafyrirtækja innan lands sem utan. Úrvalsvísitala Kauphallarinnar náði hæstum hæðum í júlí árið 2007, hrundi óðfluga árið 2008 og varð lægst í mars 2009.¹¹ Búsáhalda- byltingin glumdi reglubundið árin 2009-2010, mest á Austurvelli, til að mótmæla óstjórn og siðleysi útrásarvíkinga og ráðamanna og með þjóðaratkvæðagreiðslu í upphafi ársins 2010 höfðu Íslendingar að greiða erlendar Icesave skuldir, sem EES samþykkti árið 2013.

Trú Íslendinga á yfirsíkvitleg fyrirbæri og handanheima stóð þó óhöggud. Rannsóknir á árunum 1974-2009 sýndu að þjóðtrúin lifir „enn góðu lífi á Íslandi, rétt eins og hún gerir einnig í öðrum löndum [...]“.¹² Terry Gunnell skýrir að viðhorf

sem hafa dýpstar rætur í íslenskri menningu eru sterkust og halda sinni stöðu í íslensku samfélagi bæði í þéttbýli og dreifbýli. Þessi viðhorf tengjast forspárgildi drauma, lífi eftir dauðann, getu til að hafa samband við hina látnu, tilvist fylgja (einstaklings og annars-

⁸ T.d. var Olweusaráætlunin innleidd í grunnskólum árið 2002.

⁹ Jón Proppé, „Dyggðirnar og Íslendingar“, *TMM* 2/2000, bls. 6–16, hér bls. 6.

¹⁰ Þórunn Valdimarsdóttir, „Dyggðirnar sjö að fornu og nýju. Tilraun til að skýra þróun dyggðanna“, *TMM* 2/2000, bls. 17–21; Salvör Nordal, „Dyggðir að fornu og nýju“, *TMM* 2/2000, bls. 28–40; Gottskálf Þór Jónsson, „Dyggðir Íslendinga. Frá Gesta Adams frá Bremen til DeCODE genetics, Inc.“, *TMM* 2/2000, bls. 41–68. Þórunn Valdimarsdóttir bregður samanburði af dyggðum hvers tímabils út frá kaþólsku höfuðdyggðunum sjö: „Miðaldir“ bls. 22–27; „Síðari aldir“, 36–40; „20. öld“, 69–74.

¹¹ „Iceland Equity Market Index“, *CEIC*, sótt 23. okt. 2020 af <https://www.ceicdata.com/en/indicator/iceland/equity-market-index>.

¹² Terry Gunnell, „Heima á milli. Þjóðtrú og þjóðsagnir á Íslandi í upphafi 21. aldar“, Reykjavík: *Rannsóknir í félagsvísindum X*, 2009, bls. 899–907, hér bls. 900. Áhyggjur Einars Ólafs Sveinssonar í bókinni *Um íslenskar þjóðsögur* sem kom út árið 1940 af því að Íslendingar færu að missa aldagamla skynjun á dulrænum fyrirbærum sem eðlilegum hluta af sínum reynsluheimi höfðu sem sagt ekki ræst.

konar), hugboðum, huglæknum, fyrirframákveðnum örlögum og tilvist umhyggjusams og kærleiksríks Guðs.¹³

Terry sýnir dæmi úr nýjstu könnuninni en þar söfnuðust fjölmargar sögur sem voru iðulega til sönnunar á þessum reynsluheimi.¹⁴

Draugarnir sem knýja á uppgjör í skáldsögu Yrsu gefa í hnotskurn sögulega innsýn í hugmyndir Íslendinga um dulheima mannshugans og tengsl lifenda og dauðra. Þematísk þungamiðja sögunnar er mikilvægi þess að gangast við syndum sínum og horfast í augu við eigin forgengileik, en í kaþólskum sið á miðöldum var þessu ferli talið best sinnt með íhugun á einhverri myndbirtingu eða tákmynd af dauðanum, sem draugurinn er. Ferlið og birtingarmyndirnar nefndust *memento mori* – áminning um dauðann – og eru einna þekktastar í kirkjugarðssenu Hamlets í samnefndu leikverki Williams Shakespeare.

Vofa föður Hamlets upplýsir soninn um að bróðir sinn hafi drepíð sig með eitri til ná krúnu Danaveldis og eiginkonu sinni á sitt vald og krefur soninn um föðurhefnd því sín biði hreinsunareldurinn eftir að hafa ekki hlotnast syndaaflausn fyrir dauðann. Leiðin sem Hamlet hugkvæmist til að koma upp um svik föðurbróður síns hentar vel til að lýsa frásagnargerð Yrsu, því með leikriti sem sviðsetur svik og fals frændans bregður hann upp „spegli fyrir mannlífínu, að sýna dyggðinni svip sjálfrar sín, forsmáninni líkingu sína, og tíð vorri og aldarhætti mynd sína og mót“.¹⁵ Ég mun nú athuga nánar hvernig Yrsa speglar syndauppgjöri samtímans í gegnum íslenska draugatrú, móra og haugbúa, og áminninguna um dauðann sem fólst í *memento mori* hefðinni.

Hefndar-Mórinna – bekkjarfylgjan

Bygging Ég man þig virðist fljótt á titið vera einföld því höfundur flakkar nærri til jafns á milli kafla sem gerast í tímaröð á sitt hvorum stað árið 2010, en fyrst verður athuguð aðal sagan um Bernóðus Pjetursson, sem er hreyfiafl skáldsögunnar. Frásögnin er byggð eins og glæparáðgáta¹⁶ en er mjög bók-

¹³ Sama rit, bls. 903.

¹⁴ Sama rit, bls. 904.

¹⁵ William Shakespeare, *Hamlet*, þýð. Helgi Hálfðanarson, Reykjavík: Ugly, 1994, bls. 63–64.

¹⁶ Í viðtalinu við John Tucker skýrir Yrsa að eitthvað skelfilegt gerist áður en frásögn glæparáðgátunnar hefst en eftir áframhaldandi hremmingar er hún leidd til farsællar lausnar að einhverju eða öllu leyti. „An Interview“, bls. 138.

staflega draugasaga því hún er ekki sjálfstæð og sýnileg heldur uppljóstrar hún í samhengislausum slitrum hvert líf og afdrif Bernódusar Pjeturssonar voru. Brotin ná geðlæknirinn Freyr og lögreglukonan Dagný að grafa upp og tengja saman úr skýrslum og frá aðilum sem þau hafa aðgang að vegna starfs síns. Bernódus var fæddur árið 1940 og uppallinn að Hesteyri þar sem hann missti móður sína og lítinn bróður árið 1951. Hann flutti til Ísafjarðar árið 1952, en hvarf og dó ári seinna.

Bergdís, móðir Bernódusar, ferst við að reyna að bjarga yngri syni sínum frá drukkun en Pjetur, faðir hans, kennir Bernódu um því það var hann sem gerði henni viðvart um slysið. Í hefndarskyni særir Pjetur tvo stóra krossa eftir endilöngu baki Bernódusar til áminningar um að hann eigi sök á dauða þeirra. Hann er svo skeytingarlaus um son sinn og sturlaður af sorg, heift og áfengisdrykkju að hann er grunaður um að hafa drepit Bernódu þegar drengurinn hverfur sporlaust. Eftir sólarhrings hvarf hafði hann ekki orðið var við að sonur hans væri horfinn.

Bekkjarsystkini Bernódusar höfðu lagt hann í einelti og flæmt hann með aðhrópunum til að fela sig í bát sem lagði frá bryggju og sigldi til Hesteyrar, en þar varð hann óvart eftir. Á meðan Bernódu bíður eftir að verða sóttur yfir fjörðinn með bát leitar hann skjóls frá frosti og hungri á gamla heimilinu sínu, sem er í eyði ásamt annarri byggð á Hesteyri. Hann dregur fram lífið á skelfiski en um jólaleytið deyr hann loks úr blóðeitrun í kalinni hönd í skriðkjallar- anum undir gamla fjölskylduhúsinu án þess að nokkur hafi leitað hans þar.

Yrsa dregur fram líkindin með nútíma skilningi á einelti og reynslu þeirra sem var úthýst eða hafnað fyrr á öldum þegar líf þeirra lá við. Þau urðu að Mórur og Skottum í íslenski þjóðsagnamenningu – hefndardraugum sem herjuðu á þá aðila sem voru valdir að dauða þeirra og afkomendur þeirra um margar kynslóðir.¹⁷ Sumar sögur af Mórur eru eins og færslur í synda- yfirliti sem hefur verið skráð í minni og munnmælasögur, og felur í sér dóm almúgans á aðild að dauða sem er skilgreind sem lögleg en siðlaus. Terry Gunnell skýrir að þjóðsögur séu eins konar landakort sem staðsetja minning- ingar en draga jafnframt upp mynd af æskilegri og óæskilegri félagslegri hegðun með því að undirstrika siðferðileg og félagsleg gildi og gefa dæmi

¹⁷ Um einelti, sjá Guðrún Kristinsdóttir og Nanna Kristín Christiansen, *Ofbeldi gegn börnum, blutverk skóla. Handbók fyrir starfsfólk*, Reykjavík: Námsgagnastofnun, 2014. Sjá einnig frétt um skýrslu Ársæls Arnarssonar, Sigrúnar Danielsdóttur og Rafns Magnúsar Jónssonar, „Mikilvægt að finna þessi börn“, *Morgunblaðið* 16. maí 2020, sótt 24. sept. 2020 af www.mbl.is/frettir/innlent/2020/05/16/mikilvaegt_ad_finna_thessi_born/. Sjá nánar skýrsluna *Félagstengsl íslenskra barna og ungmenna*, Reykjavík: Embætti landlæknis, 2020.

um hegðun sem beri að forðast – til að komast hjá því að verða að ófrægri þjóðsagnapersónu og jafnvel líka til að halda lífi.¹⁸

Í sögunni af Móra sem var ýmist kenndur við Skerflóð, Sel eða Kampholt í Árnessýslu er haldið til haga hver það var sem varð soltnum og fáklæddum dreng að bana með því að veita honum ekki mat og húsaskjól. Drengurinn var einn og umkomulaus á ferð að vetri, á flótta undan tortímingu og hungursneyð Skaftárelda.¹⁹ Eiríkur bóndi að Borg í Hraunshverfi í Stokkseyrarhreppi úthýsti drengnum sem fannst drukknaður næsta dag í Skerflóði, tjörn skammt frá bænum. Nafn bóndans og hvar hann bjó er þó ekki aðeins tilgreint, heldur er afkomendum hans refsað fyrir syndir ættföðurins, því hann hefur verið brennimerktur af sagnargeymdinni og mórinn verður ættarfylgja.²⁰

Lýsingin á Kampholtsmóra er sláandi lík Bernóðusi á bekkjarmynd árgangsins. Að sögn sjónarvotta var þessi móri

á stærð við tólf ára dreng, smáfellur í andliti með hryggðarsvip, fornlegan mórauðan alltof stóran hattkúf, í ljósbrúnni stagbættri þrjónapeysu sem náði niður á hné. Buxur voru líkar að lit, rifnar og bættar, sokkar gráir og götóttir en skórnir varpslitnir.²¹

Á bekkjarmyndinni stendur Bernóðus einn og aðskilinn frá öllum, horfir ekki fram eins og allir hinir heldur beinir stórum dökkum augum frá hópnum, „ósköp dapur [...], utangátta og pasturslítill. [...] Föt hans voru sjúskuð að sjá, buxurnar of stuttar og peysan trosnuð og lúin, auk þess sem hún passaði honum illa“.²² Á myndina vantar Úrsúlu sem var einnig skot-

¹⁸ Terry Gunnell, „An Invasion of Foreign Bodies. Legends of Washed Up Corpses in Iceland“, *Eyðvinur: Heiðursrit til Eyðun Andreassen*, ritstj. Malan Marnersdóttir, Jens Cramer og Anfinnur Johansen, Þórshöfn: Føroya Fróðskaparfelag, 2005, bls. 70–79, hér bls. 70.

¹⁹ Árni Björnsson, *Íslenskt vættatal*, Reykjavík: Mál og menning, 2010, bls. 138–139. Gunnar Karlsson telur að rúmlega tíu þúsund manns hafi dáið hungurdaða af völdum Skaftárelda á árunum 1783–1786, og að kúm og hestum hafi fækkað um helming frá manntalsárinu 1703, svo valið gat staðið um að neita heimilisfólki eða aðkomufólki um mat. *Iceland's 1100 Years*, London: Hurst & Company, 2000, bls. 181.

²⁰ Reyndar er hann nefndur Einar hjá Jóni Árnasyni en ruglingurinn eflaust tilkominn vegna landsfrægrar sonar-dóttur Eiríks, sem var Þuríður Einarsdóttir, jafnan nefnd „Þuríður formaður“. Móra var kennt um hjúskaparraunir hennar að sögn Guðna Jónssonar, *Íslenskir sagnaþettir og þjóðsögur*, 1. b., Reykjavík: Ísafoldarprentsmiðja, 1940–1957, bls. 91–92. Með tímanum, þegar hann fylgdi ættinni að Kampholti í Villingaholtshreppi, gat Móri þó átt það til að vera hjálplegur en fékk auk þess mikla bíladellu, að sögn Árna Björnssonar, *Íslenskt vættatal*, bls. 93.

²¹ Árni Björnsson, *Íslenskt vættatal*, bls. 139.

²² Yrsa Sigurðardóttir, *Ég man þig*, Reykjavík: Veröld, 2010, bls. 107. Eftirleiðis verður

spónn bekkjarsystkinanna, en hún var eini vinur Bernódusar og því einnig höfð útundan.

Bernódus á það sammerkt með Skerflóðsmóra að upplifa trúamatíska röskun á högum sínum, auk þess að vera úthýst úr sjálfu lífinu. Hann deyr meðvitaður um að bekkjarfélagarnir hafi í raun dæmt hann til dauða og að eini vinurinn, Úrsúla, hafði gengið í lið með kvölurum hans. Drengurinn heitir hefndum í stílabók þar sem hann rekur afdrif sín, sárindi og reiði síðustu dagana áður en hann deyr einn og vinalaus og segir Úrsúlu eiga sérstaklega skilið makleg „málagjöld“ fyrir svikin við sig (313). Jón Hnefill Aðalsteinsson útskýrir hvernig heitingar deyjandi manna gegn þeim sem þeir töldu vera valda að dauða sínum rættust. Hann segir að sjaldan hafi liðið „langur tími frá andláti þess sem heitast hafði uns heitingin kom fram eða, reynt var að koma henni fram. Urðu þá stundum atburðir sem voru fyrstu boðin um að umræddur einstaklingur væri allur“.²³ Í sögu Yrsu lúta draugar þessum lögmálum því Bernódus verður umsvifalaust afturganga. Úrsúla veit að „hann braust inn í skólann nóttina sem hann dó. Hefnd að handan. Þá vissi [hún] að hann væri látinn því að hann birtist [henni] þá í fyrsta sinn“ (315). Í skólanum leggur hann allt í rúst og skrifar á veggina orðin tvö, „óhreinn“ og „ljótur“, sem bekkjarsystkinin hæddu hann með þegar hann fékkst ekki í sturtu í skólaleikfimi fyrr en hann var þvingaður svo uppvíst varð um krossana tvo á bakinu á honum (43, 47).

Bernódus verður að fylgju eins og Hörgslands-Móri, Írafells-Móri, og aðrar afturgöngur sem voru taldar vera valdar að geðveiki sem gekk í ættir, auk þess sem margvísleg slys og hrakfarir mátti skrifa á þeirra reikning, einkum þess síðarnefnda.²⁴ Úrsúla er send beint á geðdeild þar sem henni er sinnt það sem eftir er ævinnar og þar telur hún sig óhulta fyrir aðförum anda vinarins sem hún sveik, nema að uggur hennar eykst þegar hún er flutt á Ísafjarðarspítala. Samskipti Bernódusar við bekkjarsystkinin og kennslukonuna draga einnig margvíslega dóm af mórúnum sem ýmist gengu aftur eða voru vaktir upp með göldrum og urðu að ættarfylgjum, nema að hann verður bekkjarfylgja.

Þeir sem tóku þátt í eineltinu á Bernóðusi deyja með voveifum hætti því hann getur tekið á sig þá líkamlega nærveru sem einkennir íslenska drauga

---

vísað til útgáfunnar með blaðsíðutali innan sviga.

²³ Jón Hnefill Aðalsteinsson, „Þjóðtrú“, *Íslensk þjóðmenning*, 5.b., ritstj. Frosti F. Jóhannsson, Reykjavík: Þjóðsaga, 1988, bls. 341–400, hér bls. 371.

²⁴ Jón Árnason, *Íslenzkar þjóðsögur og æfintýri*, 1. b., Leipzig: J. C. Hinrichs, 1862, bls. 377–391.

og magnast að afli og kröftum í dauðanum.²⁵ Hann þarf ekki að glíma við neinn eins og Glámur forðum, en hann getur auðveldlega hrint fólki fyrir bíl, eða lyft því hvort heldur er til að hengja í hálofta kirkju eða draga á haf út. Kennslukona Bernódusar „horfði framhjá raunum hans“ (313) og dró taum þeirra sem beittu hann og Úrsúlu einelti blindast á báðum augum með afar sérkennilegum hætti vorið eftir hvarf hans, fannst sér vera hrint; tíu árum eftir dauða hans dó hún þegar „hún gekk [...] fyrir bíl, var með hvítan staf en gætti sín ekki eða ruglaðist“ (234).

Árið 2007, rúmum fjörutíu árum eftir hvarf Bernódusar, fara börnin sem hröktu hann í sína hinstu bátsferð að falla frá, öll af slysförum. Védís dettur á garðklippur í garðinum sínum „með þeim afleiðingum að stóra slagæðin í hálsinum fór í sundur ásamt ýmsu öðru“ (149–150). Jón brennur til dauða, Silja verður úti, Steinn deyr þegar bíll ekur á hann, Lárus drekkur eitur, og Halla hengir sig í Súðavíkurkirkju, sem hafði verið flutt frá Hesteyri árið 1960 (47). Ljóst er í sögulok að geðdeildin á Ísafirði reynist Úrsúlu engin vörn þegar Bernódus er reiðubúinn til að gera upp við hana sakir, eins og öll hin.

Í speglinum sem Yrsa bregður upp í skáldsögunni sýnir hún að túlkun á mannlegu athæfi og örlögum ræðst af aldarhætti hverju sinni og getur snúist við og verið margvíslega endurskilgreind. Það á ekki aðeins við um hvort truflanir á geði, skakkaföll og dauði skrifist á reikning Móra og Skotta. Í ljósi nútímans telst stöðugt heimilisofbeldi til eineltis og er aldrei talið réttlætangelg,²⁶ fremur en á öðrum vettvangi, vinnustað eða skóla. En á sjötta áratugnum var einelti ekki gefinn neinn gaumur sem vandamál, eins og kemur fram í *Ég man þig*. Þjetur telur þó vera fyllilega eðlilegt að hann hefni dauða eiginkonu sinnar og sonar á barnungum syni sínum. Í skýrslum leynir sér samt ekki að lögreglumönnum sem tala við hann í rannsókninni á barnshvarfinu stendur stuggur af honum þegar hann hrósar happi og hlakkar yfir að Bernódus finnist ekki.

²⁵ Sjá t.d. Ármann Jakobsson, „Íslenskir draugar frá landnámi til lúterstrúar. Inngangur að draugafraeðum“, *Skírnir* 184/2010, bls. 182–210, hér bls. 190. Hann bendir á að líkamlegt ástand íslensku draugganna hafi sérstöðu á miðöldum en austur-evrópskar sagnir um vampírur fari að birtast á 16. og 17. öld og þær hafi sömu líkamlegu birtingarmynd og íslenskir draugar.

²⁶ Guðrún Kristinsdóttir og Nanna Kristín Christiansen, *Ofbeldi gegn börnum, blutverk skóla. Handbók fyrir starfsfólk*, Reykjavík: Námsgagnastofnun, 2014. Sjá einnig frétt um skýrslu Ársæls Arnarssonar, Sigrúnar Daniélsdóttur og Rafns Magnúsar Jónssonar, „Mikilvægt að finna þessi börn“, *Morgunblaðið* 16. maí 2020, sótt 24. sept. 2020 af www.mbl.is/frettir/innlent/2020/05/16/mikilvaegt_ad_finna_thessi_born/. Sjá nánar skýrsluna *Félagstengsl íslenskra barna og ungmenna*, Reykjavík: Embætti landlæknis, 2020.

Ef Pjetur er ígrundaður í samhengi við greiningu Þórunnar Valdimarsdóttur á fornum heiðnum dyggðum Íslendinga er hegðun hans aftur á móti fullkomlega eðlileg og í samræmi við væntingar þess tíma um rétt og réttmætt atferli, því að „í norrænu hefndarréttlæti“ var „eina leiðin fyrir viðkomandi til að finna frið að fylgja þeirri „dyggð““ að koma fram hefndum.²⁷ Hamlet konungi Danaveldis þótti jafn sjálfsagt að krefja son sinn um hefnd fyrir líf sitt og Agli Skallagrímssyni fannst vera að drepa fóstbróður – og fósturu – sonar síns til að hefna fyrir tap sitt í knattleik, og Egill taldi þá líka auðsætt og eðlilegt að drepa ráðsmann og vin föður síns á móti í hefndarskyni. Hamlet prins tilheyrði aftur á móti nýrri tíma því hann hafði margvíslegar efasemdir um gildi hefndarinnar, sem varð ótæk með innleiðslu kristni sem boðaði ást á óvinum og fyrirgefningu synda.

Nútímageðlæknirinn Freyr skilgreinir Pjetur aftur móti sem geðræna ráðgáta. Í dag byðust feðgunum eflaust mörg úrræði, svo sem áfallahjálp og annar stuðningur sem ekki var til staðar fyrir um sjötíu árum. Pjetur missir á skömmum tíma eiginkonu, son, heimili, lífsviðurværi og samfélag sitt á Hesteyri – og líf Bernódusar hverfist í martröð.

Haugbúar

Í köflunum sem gerast á Hesteyri 2010 er aðalpersónan og vitundarmiðjan Katrín. Hún er komin til að gera upp niðurnítt æskuheimili Bernódusar ásamt eiginmanninum Garðari og vinkonu þeirra Líf til að reka þar sumargistingu. Þau Garðar eru í raun gjaldþrota, fórnarlömb hrunsins, og reksturinn á að bjarga fjárhag og sjálfsvirðingu Garðars eftir langvinnt atvinnuleysi. Katrín sér hins vegar fram á að kostnaður við endurbætur hússins geri þau eignalaus. Fari svo tapa þau húsinu sínu, aleigunni, eins og íbúar Hesteyrar þegar byggð fór í eyði 1952. Líf er hins vegar vel stæð. Hún er ekkja æskuvinar Garðars sem var forstjóri eins völdugasta fyrirtækis Íslands og lét eftir sig góða líftryggingu. Katrín telur það þó einsýnt að með áframhaldandi lífsstíl stórfelldrar munaðarneyslu og sjálfsdekurs endist sjóðir hennar ekki lengi.

Premeningarnir hunsa viðbrögð mannsins sem sigldi með þau frá Ísafirði til Hesteyrar. Hann gefur til kynna að eitthvað sé varhugavert við húsið en það eigi sér sögu um fyrri eigendur sem fóru vel af stað. Hann fær þeim lykil að læknishúsinu og segir þau mega leita þar afdreps ef þau þurfi þar til hann sækir þau aftur eftir viku. Símasamband er illfáanlegt, að hans sögn, en hann hvetur þau jafnframt til að passa vel upp á rafhlöðurnar í símunum

²⁷ Þórunn Valdimarsdóttir, „Miðaldir“, bls. 22.

og hringja ef eitthvað kemur upp á. Fljótlega skýrast áhyggjur mannsins því hér er það draugurinn Bernódus sem ræður ríkjum og hefur öll raftæki sem annað á valdi sínu. Frásögnin er fyrst og fremst byggð eins og spennusaga²⁸ þar sem spurningin er hvaða ógnir bíði þremminganna og hvernig eða hvort þau komist lífs af. Bíða þeirra sömu örlög og síðasta eiganda, Hauks Grétarssonar, sem hvarf sporlaust þegar hann kom til að dytta að húsinu og hafði óafvitandi flutt með sér látinn son Freys? Bernódus sér um að opinbera svikamyllu þar sem Katrínu er ekki ætlað líf.

Í þessum söguþræði endurspeglast heiðin og kristin lífsgildi í kaldhæðnu samspili við dyggðir og dauðasyndir okkar samtíma. Hér er hefnd ekki helsta markmið Bernódusar heldur að gæta þeirra jarðnesku og andlegu reyta sem hann telur sig ábyrgan fyrir og að dæma réttláta sem rangláta syndaseli. Hugmyndin um syndina var ekki innleidd fyrr en með kristni en sjálft orðið „synd“ var gamalt norður-germanskt tökuorð sem vann sér sess í löndum norður-Evrópu fyrir kristin áhrif, að sögn Guðrúnar Kvaran. Hún segir það komið úr fornsaxneska orðinu *sundia*, í merkingunni „yfirsjón, brot á réttri hegðun“ og vera skylt lýsingarorðinu *sannur*. Upphafleg merking orðsins *synd* er talin „viðurkenning á sök“, það er „sannleiksviðurkenning“ sem hafi síðan fengið þá merkingu sem við þekkjum í dag.²⁹

Með vísan til *Gautreks sögu* bendir Ármann Jakobsson á að „Draugar neita [...] að hverfa úr heiminum þegar þeirra tími er kominn og halda áfram að reika um jörðina, öllum til ama. *Eigingirni* er þannig eitt helsta einkenni draugs [...]“.³⁰ Ármann skiptir miðaldadraugum í tvo megin flokka út frá hegðun og virkni: annars vegar „gæslumenn“ sem beita „illa lyktandi fjölkynngi“ til að verja grafhaug sinn og oft digra sjóði fyrir grafarræningjum og öðrum sem raska ró þeirra, og hins vegar „tilberadrauga“ sem reika um og ráðast á lifendur og smita af ástandi sínu, líkt og vampírur.³¹

Hrörlegt húsið þar sem Bernódus lést geymir enga dýrgripi, ólíkt grafhaugum fornanna. Hann ver þó sinn haug af hugvitsamri fjölkynngi, festu og stækri rotnunarfýlu. Fyrstu viðvaranir Bernódusar eru frekar saklausar,

²⁸ Yrsa skýrir í viðtalinu við John Tucker að allt virðist í lagi í upphafi spennusögunnar en hún sé svo knúin áfram af óvissu um það hvort eitthvað ógnandi gerist eða ekki. „An Interview“, bls. 138.

²⁹ Sjá Guðrún Kvaran, „Hver er frummerking nafnorðsins „synd“ og hverjar eru orðsifjar þess orðs?“, *Vísindavefurinn* 22. júní 2001, sótt 9. apríl 2020 af <http://visindavefur.is/svar.php?id=1728>.

³⁰ Ármann Jakobsson, „Íslenskir draugar frá landnámi til lúterstrúar. Inngangur að draugafraeðum“, *Skírnir* 184/2010, bls. 187–210, hér bls. 195.

³¹ Ármann Jakobsson, „Íslenskir draugar“, bls. 195–196, 208.

þung högghljóð, marr, sem þremningarnir geta talið eðlilegt í gömlu timburhúsi, og blaut barnsspor á gólfi herbergis þar sem skeljum er raðað og látnar mynda orðið „bless“ (74). Fljótlega verður þó örðugra að skýra hljóðin sem virðast geta komið hvaðan sem er: hvísl og barnsrödd innan dyra sem utan og dreng sem birtist og ýmist hörfar eða hverfur að degi sem nóttu. Við þetta bætist annað einkenni haugbúans: andardráttur með yfirþyrmandi fnyk sem er eins og blanda af stækri þaralykt og rotandi kjöti.

Almennt má segja að afturgöngum sé annst um efnislega tilveru og muni, hvort heldur eru jarðeignir, hús, fjármunir, ástvinir, eða jafnvel eigin grafreitir og líkamsleifar. Þær halda sig nærri staðnum þar sem þær létust eða voru greftraðar og gera vart við sig ef þær eru ósattar við umgengni á gröf sinni, kistu eða ef bein þeirra fara á flakk.³² Bernókus bregst til dæmis svo heiftarlega við þegar hann drepur tófu sem hafði komist í skriðkjallarann og haft með sér fingur af líki hans að ekki festir snjó nálægt leifum hennar og fingurbeinum hans undir húströppunum.

Ármann bendir á að draugar eigi jafnan eitthvert erindi við lifendur, að sögn seinni tíma draugabana og miðla, og að það séu „oftast einhverjar röklegar forsendur, óánægja af einhverju tagi sem veldur því að draugurinn getur ekki dregið sig í hlé þegar hans tími er kominn“ en það „er sjaldan ljóst hvað draugurinn vill vegna þess að draugar eru ekki lengur í sama heimi og við og það torveldar öll samskipti við þá“.³³ Ef röklegar forsendur fyrir gerðum Bernókusar eru athugaðar þarf að hafa í huga athugasemd gamla kennarans sem tók við bekknum hans eftir að kennslukonan blindaðist. Hann missti föður sinn í hafið sem barn og segir vera æskilegast að finna og jarðsetja bein framliðinna; hann telur að „dauðinn verði aldrei að fullu gerður upp nema bein hins látna séu lögð í vígða mold“ (230).

Ef grannt er gáð hindrar Bernókus framkvæmdir sem ætla má að teji eða komi alfarið í veg fyrir að bein hans finnist í skriðkjallaranum og að bein Benna, Benedikts sonar Freys geðlæknis, finnist í ótengdu rotþrónni sem Haukur Grétarsson kom með í togi árið 2007, grunlaus um látinn drenginn. Haukur hverfur sporlaust eftir að hafa lagt parket yfir hlerann niður í skriðkjallarann en skilur eftir sig upptökur af hrellingum Bernókusar til hinstu stundar. Þegar Garðar hverfur að næturlagi og skilar sér ekki aftur næsta dag, eftir að hafa verið að rífa upp myglað parketið, eru Katrín og Líf fullviss um að stráksdraugnum sé um að kenna, enda birtast spor berfætts barns

³² Jón Hnefill Aðalsteinsson, „Þjóðtrú“, bls. 366–372; Jónas Jónasson frá Hrafnagili, *Íslenskir þjóðbættir*, Reykjavík: Ísafoldarprentsmiðja, 1961, bls. 427.

³³ Ármann Jakobsson, „Íslenskir draugar“, bls. 195.

skýndilega meðfram sporum Garðars síðasta spottann niður að sjó og Katrín er sannfærð um að þar sé Hauk einnig að finna.

Meðferð Bernódusar á Katrínu og Líf er af allt öðrum toga spunnin, byggð á siðferðislegu mati og aðgerðum til að tryggja annars vegar að þeirra Benna komist í vígða mold, en hins vegar að einstaklingur við hæfi taki við gæslu æskuheimilisins. Af öllum hugsunum Katrínar má ráða að hana prýði dyggðirnar sjö sem hafðar eru að leiðarljósi í kaþólskum sið: víska, hugrekki, hófstilling, réttlæti, trú, von og kærleikur.³⁴ Að auki prýða hana nútímadyggðirnar sjö sem kom í ljós að Íslendingar mátu mest í könnun Gallups árið 1999. Heiðarleiki var hæst metinn af flestum aldamótaárið en þar á eftir kom hreinskilni, jákvæðni, traust, dugnaður, sterk fjölskyldu- og vináttubönd, og heilsa.³⁵ Þessir eiginleikar koma í ljós í atburðarásinni þegar Katrín kemur fram við Líf af ósérhlífni, umhyggju og nærgætni þrátt fyrir að vinkonan komi sér mest undan allri vinnu og væli óspart um þau lífsins gæði sem hún saknar á einangruðu eyðibýlinu.

Það er siðatröllíð Katrín sem Bernódus velur sem verðugan eftirmann sinn til að gæta æskuheimilisins eins og haugbúi og hann verndar hana markvisst þar til annað hentar. Hann bjargar lífi Katrínar þegar Garðar og Líf reyna að drepa hana í verksmiðjurústum við Hesteyri; hún hörfar undan steinvegg sem þau steypa á hana þegar hann birtist henni og öskrar þögult. Að sama skapi má ætla að Bernódus hafi komið í veg fyrir dauða Katrínar þegar Líf hrinti henni niður brattan stigann. Hann velur henni dauðastund þegar hún hefur rífið burt parketið sem huldi hlerann yfir skriðkjallarann og opnað. Þá er öruggt að líkamsleifar hans finnist þegar farið verður að leita að Garðari og Katrínu.

Bernódus tryllir Katrínu áður en hann gengur af henni dauðri. Vald hans á rafmagni og raftækjum kemur víða í ljós, eins og þegar hann tæmir símahleðslur nýrra eigenda svo þeir geti ekki hringt eftir hjálp. Katrín upp-
götvar nóturlegan sannleikann um líf sitt og vélráðin sem hún hefur verið beitt þegar hún tekur myndir niður í skriðkjallarann á myndavél Lífar og sér þannig leifarnar af Bernódu, en smellir svo óvart í ranga átt. Þannig birtast elstu myndirnar, sem sýna Líf og Garðar nakin á hótelherbergi. Líf gengst beint og óbeint við framhjáaldinu og áformum þeirra Garðars um að drepa Katrínu í ferðinni og hagnast þannig af líftryggingu hennar, eins og eiginmannsins, sem Líf sá ein um að drepa til að hefna sín fyrir framhjáald hans og tryggja sér óskipt auðævi hans.

³⁴ Þórunn Valdimarsdóttir, „Dyggðirnar sjö“, bls. 18. Þórunn telur mikilvægi heiðarleikans eiga dýpstar, óslitnar rætur í íslenskri menningu, allt aftur til heiðni, bls. 17.

³⁵ Þórunn Valdimarsdóttir, „Dyggðirnar sjö“, bls. 18.

Katrínu finnst hún vera stödd á ótryggum barmi hyldýpis við hlið siðleysingja þegar ljóst er að allt hennar líf með Garðari og vináttan við Líf byggðist á lygi og svikum; hún deyr því öllum heillum horfin, tryllt af hugangri eins og Bernódus á sínum tíma. Hún finnur jökulkaldar barnshendur ljúkast um háls sér en næsta vitund hennar er standandi á fjörukambinum. Reiðin kraumar ennþá í henni eftir andlátíð þegar hún gengur sjóblaut og eins og vönkuð úr sinni votu gröf að „húsinu, húsinu hennar“: „Hún var komin heim og ekkert myndi raska ró hennar framar. Hún skyldi sjá til þess“ (317). Bein hennar, sjódaudrar, komast líklega aldrei í vígða mold og því er líklegt að hún muni verja sitt hús – sinn haug – til frambúðar.

Líf er andstæða Katrínar því flestar af kristnu dauðasyndunum sjö má finna hjá henni.³⁶ Hún stjórnast af ágirnd og losta, sækist eftir munuð og óhófi. Hroki og reiði brýst fram þegar Einar heldur framhjá henni og hún telur morð sitt á honum vera réttláta hefnd. Þessi orð Þórunnar Valdimarsdóttur má þó heimfæra á Líf: „Hinum hvíldarlausu illu, sem iðka dyggðir illa, líður sumum ekkert síður en þeim dyggðugu, þeir eru samviskulausir eða láta fornar syndir ekkert böggja sig“.³⁷

Ef nútímadyggðirnar eiga sér andhverfur eins og dauðasyndirnar sjö þá sameinast þær einnig allar í Lífi. Hún er ekki dugleg heldur vinnur verkin illa eða kemur sér hjá þeim. Hana skortir jákvæðni því hún kvartar og kveinar yfir mat og aðbúnaði á eyðibýlinu sem hún sjálf vildi ólm komast til. Henni er ekki treystandi og vináttu virðir hún ekki, en kemur sér áfram með lygum og svikum. Hún er virk í ræktinni en annars eru reykingar í meiri forgangi en heilsan, og sígaretta er hennar hinsta ósk. Fagurt andlit hennar dylur syndirnar en Bernódus gerir þær verstu sýnilegar. Hann ristir djúpan kross í hvora kinn hennar, einn fyrir hvort líf sem hún batt enda á þegar hún tálðró Frey og stal insúlíni ætlað Benna til að drepa manninn sinn. Líf stjórnast semsagt af sérplægni og græðgi og finnst ekki tiltökumál að aðrir láti lífið til að auðga hennar, enda skilgreind sem siðblind.

Á mikilvægan hátt er Bernódus er írónísk andstæða Lífar og Pjeturs föður síns. Hvorugt þeirra tekur ábyrgð á eigin gjörðum, en réttlæta þess í stað eigin ómennsku, Þrátt fyrir að Bernódus sé ómennskur tekur hann Benna aftur á móti sem verndandi og kærleiksríkur bróðir eða faðir. Dauði

³⁶ „Seven Deadly Sins“, *Encyclopaedia Britannica*, sótt 6. okt. 2020 af <https://www.britannica.com/topic/seven-deadly-sins>. Father James Shafer, „Understanding the Seven Deadly Sins“, *Simply Catholic*, sótt 7. des. 2020 af <https://www.simplycatholic.com/understanding-the-7-deadly-sins/>.

³⁷ Þórunn Valdimarsdóttir, „Dyggðirnar sjö“, bls. 18.

drengsins vekur Bernódus af áratuga dánardvala með mikilli heift. Ærsl hans, ógn og aftökur á Hesteyri þjóna hins vegar markvissum ásetningi um að koma beinum þeirra beggja klakklaust í vígða mold. Sannfæring um að þar bíði þeirra eilíft athvarf ber óneitanlega vitni um kristnu dygðirnar trú, von og kærleika.

Í atburðarásinni á Hesteyri árið 2010 má sjá írónískan þjóðarspegil á árin 2009-2010, með mótmælunum á siðspillingu sem getið var í upphafi, og kröfunni um uppgjör og réttlætti; Líf má skoða sem ágætis holdgervingu þess margþætta siðleysis, græðgi og óhófs sem viðgekkst en Katrínu sem hrekklausan almenning sem leitaðist við að taka til hendinni og ástunda dygðugt líferni. Angist hennar og varnarleysi gagnvart þeim sem þóttust vera henni nánastir, og reiðin, túlkar með sannfærandi hætti Búsáhaldbýlt-inguna og margvíslega úttekt á „góðærinu“, „útrásarvíkingum“ og sjálfstöku sameiginlegra fjármuna sem kallaðir voru „fé án hirðis“, ásamt lífssparnaði og öðrum eignum almennings. Draugurinn sem sækir á kynslóðina sem vildi fegin sleppa fram af sér gömlu siðgæðisbeislunum, mata krókinn og njóta lífsins án sektarkenndar, eins og Líf, er sprottinn úr reynslu kynslóðanna sem bjuggu við fátækt, bælingu, þrengingar og menningarlegt rof, eins og Bernódus. Hann sækir þó ekki síður á þá sem ætla að hella sér í næstu upp-grip, ferðaðþjónustuna, eins og þremmenningarnir Katrín, Garðar og Líf. Það er svo andi Katrínar sem tekur við sem gæslumaður gamla heimilisins með allar gamlar og nýjar dygðir í farteskinu og ætlar ekki að leyfa neitt rask eða ágang.

Mundu mig – memento mori

Á Ísafirði árið 2010 dragast raunsæismaðurinn Freyr og lögreglukonan Dagný inn í rannsókn sem krefst túlkunar annarlegra skilaboða að handan. Smám saman verður ljóst að hann er knúinn áfram af angist og sektarkennd yfir hvarfi sonarins Benna frá Ártúnshöfða í Reykjavík, sem er jafn dularfullt og hvarf Bernódusar nærri sjötíu árum áður. Benni hefur vitjað móður sinnar í draumum um alllangt skeið þegar sagan hefst en á það leggur Freyr engan trúnað og telur draumana merki um geðtruflanir Söru í kjölfar áfalls og sorgar við sonarmissinn. Miðill sem er henni til halds og trausts, skýrir fyrir Frey hvernig framlíðnir verða að draugum:

Þegar fólk deyr án þess að hægt sé að gera endalokin upp festist það á milli heima. Það kemst ekki áfram á næsta tilverustig því það er of tengt þeim sem það skilur eftir og vill að réttlætið hafi sinn gang

eða þá að uppgjör fari fram. Ef það gerist ekki reyna þessar vegalausn sálir að hlutast til um það að mál skýrist en það er upp og ofan hvort það tekst eða þær nái sambandi við hina lifandi [...] og oftast en ekki gefast hinir látnu upp þegar enginn er eftir [...]. Einstaka sál festist, vandi hennar verður að þráhyggju og slíkt þekkjum við sem draugagang í gömlum húsum eða kirkjugörðum. (201)

Miðillinn undirstrikar að ekki þoli bið að Benni finnist því hann sé að verða sífellt áleitnari og geti farið að umhverfast í mannskæðan draug:

Því lengur sem sálin er á þessu stigi, því illvígari verður hún. Góð og björt sál getur umpólast í andhverfu sína og orðið stórhættuleg. Ef við getum komið í veg fyrir að slíkt hendi son ykkar þá væri það afar æskilegt. [...] Þið kærið ykkur ekki um að hafa hann yfir ykkur ef svo skyldi fara (201).

Söguþráðurinn um leitina að Benna fléttast smám saman inn í söguna af Bernóðusi og endar loks á Hesteyri. Freyr þarf að leysa ráðgátuna um hvarf Bernóðusar en til þess þarf hann að gangast við hlutdeild sinni í afleiðingunum af ástarsambandi sínu við Líf til að finna son sinn.

Þegar Einar Ólafur Sveinsson bendir á að draugasögur megi finna í íslenskum heimildum allt frá upphafi segir hann að fjöldi og gerð þeirra hljóti að ráðast af tíðarandanum hverju sinni. Hann segir vera áberandi lítinn draugagang frá 12. öld og fram um aldamótin 1600 í íslenskum heimildum, og getur hann sér til um að það skýrist af því að kaþólska kirkjan hafi ráðið yfir ýmsum lausnum sem hömluðu hræðslu við drauga.³⁸ Væntanlega vísar Einar þarna til mismunandi aflausnar synda, en syndajátningar hafa skipt sköpum í að aflétta sektarkennd og sálarangist. Geðlæknirinn Freyr færir þessar hugmyndir í nútímabúning þegar hann tekst á við eigin breyskleika.

Helsta leiðin til að horfast í augu við syndina var að íhuga dauðann. *Memento mori* – áminning um dauðann – nefndust táknmyndir eða munir í kaþólskum sið sem minntu á mikilvægi synðauppgjors fyrir dauðann og æðsta dóminn sem biði sérhvers manns, en algengastar voru hauskipunur eða beinagrindur. Þessar áminningar um hverfuleika og hégóma jarðlífsins frammi fyrir dauðanum voru geysivinsæl og útbreidd hefð um gervalla Evrópu á miðöldum og endurreisnartímanum.³⁹ Eftir því sem á leið urðu táknmynd-

³⁸ Einar Ólafur Sveinsson, *Um íslenskar þjóðsögur*, Reykjavík: Hið íslenska bókmennta-félag, 1940, bls. 169–170.

³⁹ Henry E. Jacobs, „Shakespeare, Revenge Tragedy, and the Ideology of the *Memento*

irnar bókstaflegri og gróteskari: það var ekki aðeins höfuðkúpa eða beinagrind sem minnti á mikilvægi og ógn dauðans, heldur einnig myndir og líkön af ormétnum og hálfrotnuðum líkum.⁴⁰

En áminningin um dauðann fól einnig í sér skilaboð um að frammi fyrir dauðanum stæðu allir jafnir og því voru það ekki aðeins mellumömmur sem gengu með *memento mori* hring á löngutöng sér til umhugsunar, heldur einnig siðbótarmaðurinn Martin Lúter, en á hans hring var reyndar hvatning til að hugsa oft um dauðann, *Mori saepe cogita*.⁴¹ Hugleiðing um augnablik dauðans og rotnandi lík manns sjálfs átti að leiða hugann að eigin syndum, hvernig maður yrði dæmdur að lífi loknu, og ofar öllu að hinsta dómi og sáluhjálpi.⁴² Að hugsa um dauðann var að hugsa um syndina og íhugun syndarinnar var eina leiðin til að hreinsa sálina.⁴³ Táknmynd dauðans, *memento mori*, átti semsagt að gegna lykihlutverki í að beina íhyglinni inn í rökrænan og reglufastan farveg frá oki dauðans til frelsunar.⁴⁴

Heimildir um þessa hefð á Íslandi eru ekki aðgengilegar. Rækileg endurskoðun varð á kaþólskum sið eftir siðaskiptin um miðja 16. öld⁴⁵ því „fyrstu lútersku biskuparnir gengu ötullega fram í því að útrýma kaþólskum minjum og þá ekki síst bókum frá þeim tíma“.⁴⁶ Þó hafa varðveist prentmót með áletruninni *memento mori*, hauskúpu og líkkistu, frá Hólaprentverki hinu síðara frá árunum 1703-1799 og Hrappseyjarprentverkinu frá árunum 1773-1794, sem voru notuð til prentunar minningarorða við útfarir.⁴⁷ Lík-

---

Mori“, *Shakespeare Studies* 21/1993, bls. 96–108, hér bls. 96–97.

⁴⁰ Marjorie Garber, „Remember Me”. *Memento Mori Figures in Shakespeare's Plays*, *Renaissance Drama* 12/1981, bls. 3–25, hér bls. 6.

⁴¹ Sama rit, bls. 9.

⁴² Jacobs, „Shakespeare, Revenge Tragedy, and the Ideology of the *Memento Mori*“, bls. 97.

⁴³ Theodore Spencer, *Death and Elizabethan Tragedy. A Study of Convention and Opinion in the Elizabethan Drama*, Cambridge: Harvard UP, 1936, bls. 6.

⁴⁴ Jacobs, „Shakespeare, Revenge Tragedy, and the Ideology of the *Memento Mori*“, bls. 97–98.

⁴⁵ Kristján Þriðji gerði siðbreytinguna í danska konungsveldinu opinbera árið 1537 en tilkynning barst til Íslands ári síðar; siðbreytingin var samþykkt í Skálholtsstifti árið 1541 en var formlega innleidd með hervaldi í Hólastifti árið 1551, ári eftir aftöku Jóns Arasonar biskups. Sjá nánar Loft Guttormsson, „Siðaskipti í norðri“, *Frá siðaskiptum til upplýsingar*, Kristni á Íslandi III, Reykjavík: Alþingi, 2000, bls. 41–62, hér bls. 46–48, 54, 61.

⁴⁶ Haukur Már Haraldsson, „Upphaf prentunar á Íslandi“, *Prentsögusetur*, sótt 29. mars 2020 af <https://prentsogusetur.is/upphaf-prentunar-a-islandi/>.

⁴⁷ „Prentmót“, Þjóðminjasafn Íslands, sótt 22. mars 2020, af <https://www.sarpur.is/adfang.aspx?AdfangID=330989> (munur nr. 484/1868-49) og <https://www.sarpur.is/>

legast eru mórar þó merkilegasta arfleifð þessarar hefðar hér á Íslandi því *mori* þýðir *að deyja* á latínu, en dauði er í orðsins fyllstu merkingu ástand sérhvers draugs.⁴⁸ Samkvæmt íslenskri alþýðuskýringu vísar orðið *móri* aftur á móti í mórauð klæði sem eiga að einkenna Móra og Skottur en þau eru sögð vera „oftast í mórauðri peysu, úlpu eða mussu“.⁴⁹

Þótt Bernódus sé sannarlega illvígur og mannskæður þá gegnir hann samt sem áður fyrst og fremst hlutverki sem *memento mori*, eins og vofa Hamlets konungs sem áminnir son sinn í leikriti Williams Shakespeare, „mundu mig!“⁵⁰ Þetta telur Marjory Garber vera skilaboð *memento mori* í hnotskurn: hvatning til að huga að skuldadögum í tæka tíð og gera hreint fyrir sínum dyrum.⁵¹ Leikrit Hamlets prins afhjúpar morðið á Hamlet konungi þannig að þegar bróðirinn býður prinsinum eitruðan bikar tekur drottningin hann, drekkur og deyr. Áður en prinsinn deyr af eitruðum sverðsoddi nær hann að drepa frændann með þeim sama eituroddi. Á sama hátt og Hamlet afhjúpar Bernódus sannleikann sem sakleysislegt yfirbragð syndarinnar hylur.

Aðgerðir Bernódusar til að minna á sig og fá einhvern félaganna til að segja sannleikann bera engan árangur. Þótt Bernódus skrifi lykilorð tengd sjálfum sér á veggi skólans, „óhrein“ og „ljótur“, stingi í burtu andlit þeirra krakka á bekkjarmyndinni sem vissu hvernig hann hvarf, og hefji reimleika sína í vitund Úrsúlu og Höllu nóttina sem hann deyr, dugar það ekki til að rjúfa þagnarsamsærið. Þegar kross sem er eins og þeir tveir sem Þjetur risti á bak Bernódusar uppgötvast við dauða kennslukonunnar tíu árum eftir barnshvarfið er hann þó ekki tengdur við hann heldur vekur það furðu að blind kona hafi getað rist kross á eigið bak og er álitid sönnun þess að hún hafi verið sturluð. Krossinn ber því engan afrakstur í átt að játningu.

Daginn sem Benni hverfur sumarið 2007 deyr fyrsta bekkjarsystirin, Védís. Heift Bernódusar við aftökuna með garðklippum er slík að staðurinn þar sem henni blæddi út er þaðan í frá ógnvekjandi álagablettur þar sem ekkert þrífst og fæstir vilja stíga fæti. Þó er hún miðill og í draumadagbók hennar sem Freyr finnur sést að frá ársbyrjun 2007 varaði Bernódus hana við með

---

adfang.aspx?AdfangID=334582 (munur nr. 528/1868-95).

⁴⁸ Sjá t.d. ensku orðskýringarnar úr latínu á slóðunum <http://latindictionary.wikidot.com/verb:mori> og <https://glosbe.com/la/en/mori>. Sagnorðið *morir* á spænsku þýðir „að deyja, látast“.

⁴⁹ Árni Björnsson, „Hvað eru mórar? Fylgja þeir alltaf ákveðnum fjölskyldum?“, *Vísindavefurinn* 16. desember 2008, sótt 29. mars 2020 af <http://visindavefur.is/svar.php?id=12740>.

⁵⁰ William Shakespeare, *Hamlet*, bls. 31.

⁵¹ Marjorie Garber, „Remember Me“, bls. 4.

draumum sem sögðu fyrir um það hvernig dauða allra í vinarhópnum myndi bera að – einnig hennar sjálfar og Benna. Viðbrögð Bernódusar við dauða Benna eru svipuð og lýst er hjá Skerflóðsmóra sem eflidist að kröftum og varð mannskæður eftir að honum bættist félaginn Móhúsa-Skotta, unglingsstúlka sem varð úti þegar Jón ríki Þórðarson á Stokkseyri neitaði henni um húsa-skjól, og Tómas, sem hún virðist hafa kramið til dauða og „smitað“.⁵² Markmið Bernódusar er hinsvegar alls ekki að viðhalda afturgöngum sínum, ólíkt Móra, heldur virðist heift hans vera átak til að knýja gömlu bekkjarsystkinin til að segja sannleikann um brotthvarf sitt svo líkamsleifar hans og Benna finnist. Ekkert rýfur þó samráð hópsins sem hefur dreift um allt landið með tím-anum; áköf samskipti Höllu við hina frá og með dauða Védísar virðast þvert á móti tryggja áframhaldandi yfirhylmingu. Réttarmeinafræðingur staðfestir að allir í vinarhópnum reyndust hafa nákvæmlega eins kross og kennslukonan ristan á bak sér og telur að flestir hafi þeir verið gerðir á löngum tíma, en gerð þeirra hafist um þremur árum fyrir sögutímann. Vinirnir afbera þó líkamlegar og andlegar kvalir frekar en að gangast við eigin sök.

Yrsa veitir athyglisverða innsýn í þessar kringumstæður í viðtali þar sem hún segir nándina í íslensku samfélagi ýta undir yfirhylmingu, og það henti einstaklega vel fyrir glæpa- og spennusögur. Hún útskýrir að ef fjarlægð milli einstaklinga í heiminum sé almennt sex gráður, þá sé hún ein gráða eða engin á milli Íslendinga, og bætir við að þar sem allir þekki alla, eða viti af þeim, geti fólk lagt ótrúlega mikið í sölurnar til að leyna sínum ljótustu leyndarmálum.⁵³

Tregða gömlu bekkjarfélaganna til að segja óþægilegan sannleikann svo Bernódus finnist verður skiljanlegri með samanburðinum við Frey sem vill í raun allt til vinna til að komast að afdrifum sonar síns. Rannsókn Freys á afdrifum Bernódusar lífs og liðins veitir honum tækifæri til að takast á við eigin óbærilegu leyndarmál úr nægilegri fjarlægð. Frá sjónarhorni geðlæknis íhugar hann til dæmis erfiðleika Védísar á því að átta sig á því hvaða kunnuglegi drengur það er sem hún eltir sífellt í draumum sínum síðasta hálfra árið sem hún lifir. Hann veltir fyrir sér hvort hún vill vita hver þetta er og jafnframt hvað hún vill honum. Mat hans er að

[...] Védís kynni að hafa haft eitthvað á samviskunnni sem hún ýtti frá sér og þannig farið á mis við þá lækningu eða fró sem fólst í

⁵² Jón ríki réði draugabanann Klaustur-Jón til að losa sig við afturgöngurnar, því hann lifði í stöðugum ótta við Skottu, en Móri slapp því hann faldi sig í bát frá Þorlákshöfn og „sást hlaupa upp úr bátnum“ þegar Klaustur-Jón var farinn. „En morguninn eftir fannst hann dauður“, *Lesbók Morgunblaðsins* 30. júní 1974, bls. 8.

⁵³ Yrsa Sigurðardóttir, „An Interview“, bls. 140–141.

uppgjóri við sára reynslu. Ef hún neitaði sér um að takast á við vandamálin í vökuástandi var ekkert óeðlilegt við það að þau brytust fram í draumum hennar“ (180).

Þótt Freyr sé glöggur á vanda Védísar og viti að besta geðræna úrlausnin sé að létta á samviskunnni þá fer hann sjálfur eins að og bæli sektarkenndina.

Þrátt fyrir ítrekuð skilaboð frá Benna um að hann eigi að segja satt þá ýmist bæli Freyr alla sektarkennd eða réttlætir að játning myndi engu breyta nema að koma sér í vandræði – þar til hann sjálfur heyrir og sér Benna í kjölfar mikilla rafmagnstruflana og óskýranlegra ummerkja umgangs, og eltir son sinn þar til hann hverfur. Mest áhrif hefur þó símaupptaka sem Freyr tekur á göngunum frá skrifstofunni sinni, en á henni heyrir hann son sinn segja: „Segðu satt. Þá muntu finna mig, pabbi“ (258).

Freyr lætur þó ekki til skarar skríða fyrir en hann telur sig þurfa að velja á milli lífs og dauða, ákveða hvort hann vill „vera eða vera ekki“, svo vitnað sé í Hamlet prins. Yrsa sýnir í sögu sinni að það er ekkert auðvelt að gangast við syndum sínum – jafnvel þótt maður horfist í augu við dauðann. Þrátt fyrir að Freyr reynist svo glöggur í að ráða fram úr annarlegu boðkerfi Bernódusar, með liðsinni Dagnýjar, að dapurleg saga og afdrif drengsins liggi á endanum ljós fyrir í megindráttum, þá vefst fyrir honum að hlýða beiðni sonar síns um að segja sannleikann.

Þegar hann mætir sínum *memento mori* við höfnina undir grænlystum norðurljóshimni efast hann ekki lengur. Gleðisnaður hlátur, sprottinn af illkvittni eða ánægju yfir óförum annarra, eignir Frey niður að bát sem stendur á búkkum í höfninni. Freyr telur vera fráleitt að Benni geti orðið illvígur, sér hættulegur, en finnst hann vera sáttur við að deyja, ef svo væri. Ljóst virðist þó að hans hefði beðið svipaður dauði og Benna ef hann hefði fylgt illgirnislegru barnsröddinni sem býður honum í feluleik. Hann er við það að losa kirfilega bundinn hlera sem lokar lestarlúgunni þegar hann áttar sig á að hláturinn kemur innan úr rammlokuðum skipsskrokknum og hættir við. „Opnaðu“, segir þá barnsröddin sem minnir ekkert á Benna, og býður honum ítrekað að koma í feluleik á meðan búkkarnir undir bátnum hristast undir honum. Freyr ákveður aftur á móti að játa syndir sínar fyrir Söru, og athuga nánar öll málsgögn sem þau geymdu.

Um leið og Freyr er ákveðinn í að lifa fylgir hann því eftir þótt honum sé ljós eigin sekt: enn ein stolin stund hans með Lífi, holdgervingi syndarinnar, kostaði son hans lífið. Eftir að hafa treyst Söru fyrir þeirri óbærilegu staðreynd að framhjáhald hans og yfirhylming hafi átt þátt í hvarfi sonar þeirra

getur Freyr loks metið aðstæður á nýjan leik án þess að sektarkenndin byrgi honum sýn. Þá rifjast upp fyrir honum atriði sem gefa vísbendingar um atburðarásina í hvarfi Benna og hvar leifar hans finnast. Með gagngerrri endurskoðun á rannsóknargögnunum og liðsinni Dagnýjar fyllir hann í eyðurnar og finnur leifar Benna og Bernódusar. Vænta má að bekkjarfélagar Bernódusar hafi ekki getað sýnt sömu innri viðspyrnu á sinni ögurstund, með því að velja lífið, sannleikann og einhverja sátt við samviskuna, og því látið lífið.

Margir sáu á eftir framtíðardraumum sínum eftir að útrásar-bólan sprakk í ágúst 2007 og bankahrunið fylgdi í kjölfarið. Í myndhverfingu af barnshvarfi endurspeglar Yrsa reynslu þeirra fjölmörgu, innan lands sem utan, sem sáu ástfölgna framtíðardrauma hverfa, jafnvel lífsviðurværi síðustu ára sinna. Allar viðvaranir, hér og erlendis, um að fjármálakerfið hefði blásið út langt fram yfir getu höfðu verið metnar sem svartagallsraus – álíka ómegnugar og krossristur Bernódusar til að stöðva ruglið – þar til Geir Haarde bað Guð að blessa Ísland.

Fjölmargir urðu umsvifalaust eignalausir og stórskuldugir eftir að hafa dregist inn í uppblásna orðræðu um auðfenginn gróða sem öllum átti að standa til boða. „Góðærið“ með alla eyðsluna og höglífið sem einkennir líf Lífar var blásið upp af lánsfé þar til bólan sprakk og þeir sem höfðu lifað hátt voru sumir jafnvel eignalausir og atvinnulausir. Siðleysi, óhóf, sýndarmennska, svik, sukk og óheiðarleiki hvers konar hefur þótt einkenna þessi ár, sem komu til uppgjörs árin 2009-2010. Vel má vera að Yrsa hitti naglann á höfuðið með að það hafi verið nándin sem hún segir einkenna íslenskt samfélag sem varð til þess að allt of seint var gengist við leyndarmálunum um að lítil inneign væri fyrir öllum gróðanum sem væri meðal annars illa fengið fé.

Mundu mig – ég man þig

Ég man þig er ekki aðeins grípandi draugasaga heldur gefur hún innsýn í þann skilning Íslendinga, frá upphafi vega, að andleg tilvist og skynjun nái langt út fyrir það sem beinaber rökhyggjan geri ráð fyrir og sé órofa hluti af raunveruleikanum. Draugasagan er reyndar svo krassandi og afgerandi þáttur í glæparáðgátunni að það er líklegt að hún yfirgnæfi hljóðlátari sögunna um átökin við syndina – sektina og sannleikann, lífið og dauðann – sem rekur sig eftir söguþræðinum þar sem leitað er skýringa á óleystum ráðgátum – á dularfullum hvörfum barna og fullorðinna.

Yrsa bregður margvíslega á leik í þessari skáldsögu með írónískum viðsnúningum og speglunum og vinsældir skáldsögunnar *Ég man þig* spretta að verulegum hluta af þeim stílbrögðum. Hér hefur verið einblínt á fram-

setningu og úrvinnslu hennar á íslenskum draugagangi og því innsæi sem hann veitti í mannlegt eðli, athafnir, og óuppgerðar syndir. Bernódus endurspeglar ýmsar svipmyndir mórans, sem er samkvæmt hefðinni fórnarlamb efnislegrar eða mannúðlegrar fátæktar, hefningirndar eða illsku, en veldur sjálfur andlegum og líkamlegum hremmingum og fjörtjóni sem draugur. Haugbúinn er svo forn birtingarmynd drauga sem Bernódus vísar í með fastheldni í efnisheiminn – árvökulli, göldróttri og illa þefjandi gæslu á eigin yfirráðasvæði og líkamsleifum í lífi og dauða. Þessar endurspeglanir drauga á ómennskunni taka svo jafnframt á sig mannlegar birtingarmyndir í sögunni, en skæðastur er Bernódus sem *memento mori* – áminning um mikilvægi sannleikans og syndajátningar – ef ekki til að tryggja eilíft líf, þá í það minnsta til að vegna betur í þessu lífi.

Það er sektarkennd bekkjarsystkina Bernódusar og samtryggingin sem mikil nánd skapar sem verður honum að bana. Þau vita að framkoma þeirra við hann var smánarleg og að ef þau gefa upp hvert og hvernig hann fór þá verða þau líka að gangast við því hvers vegna hann flúði þau. Í stað þess að játa minni sökina um grimmt einelti gerast þau sek um mannsmorð. Ekkert þeirra gefur nokkurntíma vísbendingu sem gagnast til að hafa upp á líkamsleifum Bernódusar, hvernig sem hann þínir þau og þrátt fyrir að þau viti vel um leið og Védís deyr með torkennilegum hætti að þau sjálf geti verið næst. Öll eiga það sameiginlegt með Frey, lengst af, að koma í veg fyrir betri andlega líðan með því að þora ekki að bregðast við eigin sakbiti og taka afleiðingum gerða sinna á farsælan hátt.

Með afturliti sínu til draugahefðarinnar dregur Yrsa fram til nánari athugunar skelfilegar aðstæður og afdrif ungmenna fyrr á tímum og leggur merkilegt innslag í þá umræðu sem hefur aukist verulegur kraftur fram á þennan dag um að sporna gegn ofbeldi, vanrækslu, einelti – en reyndar sýnir hún svik og fláræði hvers konar sem enn eina birtingarmynd ofbeldis.

Í gegnum reynslu og vitund Freys fáum við íhugun á eðli og afleiðingum syndarinnar sem setur afdrif Bernódusar í víðara samhengi en um leið nánara, hliðstætt við hans eigin son sem draugurinn verndar eins og faðir eða eldri bróðir. Með samanburði við *memento mori* hefðina virðist nokkuð ljóst að nútíma hugmyndum um geðheilsu svipti til kaþólsku áherslunnar á að hverjum manni og sérhverju samfélagi sé nauðsynlegt að horfast í augu við eigin breyskleika og meta hvaða syndir þurfi að takast á við og létta af samviskunni.

Víðara samhengi blasir við þegar bók Yrsu er lesin sem ísmeygilegur aldarspegill. Aldagömul siðalög málf íslenskrar sveitameningar urðu að víkja með óðfluga þéttbýlismeningu og byggðaraski frá og með stríðsgróðarár-

unum en urðu svo að öflugum andófi og uppgjöri á syndasvalli á nýrri öld, til að andmæla nýaldar syndum: spillingu, græðgi, óheiðarleika og óhófi.

ÚTDRÁTTUR

Skáldsagan *Ég man þig* (2010) eftir Yrsa Sigurðardóttur er flókin samsetning því hún tvinnar saman draugasögu, spennusögu og glæparáðgátu, en á mótum þessara frásagnargerða er þematísk þungamiðja sögunnar sem felst í hugleiðingu um mikilvægi þess að gangast við syndum sínum og horfast í augu við eigin forgengileik. Tryggðarheitið úr minningarbókum skólustúlkna á síðustu öld, „ég man þig“, verður að ógnvekjandi ávarpi draugs sem er ötull við að knýja á þá sem hann telur eiga óuppgerðar syndir, en ávarp dauðans var samkvæmt kristinni miðaldahefð „mundu mig“: *memento mori*. Skáldsagan er jafnframt aldarspegil á þá siðferðislegu upplausn sem helsta hagsældarartímabil íslenska lýðveldisins leiddi af sér.

Lykilorð: syndir; *memento mori*; dulheimar; draugasaga; aldarspegil

ABSTRACT

The Reckoning of Sins in Yrsa Sigurðardóttir's Novel *I Remember You*

Yrsa Sigurðardóttir's novel *I Remember You* is a complex narrative that weaves together conventions of the ghost story, the thriller and the crime mystery but the thematic apex is a reflection upon the importance of owning up to your sins and facing your own mortality. Sigurðardóttir plays upon a popular wov that friends and classmates would write in each other's memorial books in the twentieth century to indicate everlasting friendship: Remember me – I remember you. This wov turns into the threatening message of a ghost, a reminder of unacknowledged sins. According to the medieval Christian tradition of *memento mori*, Death would remind everyone: remember me. The novel also reflects the *Zeitgeist* of the greatest economic bubble in the history of the republic of Iceland.

Keywords: sins; *memento mori*; otherworld; ghost narrative; *Zeitgeist*

GUÐRÚN BJÖRK GUÐSTEINSDÓTTIR

Prófessor í enskum bókmenntum

Mála- og menningardeild

Brynjólfsgötu 1

IS-107 Reykjavík, Ísland